

Ambrosius van Milaan

Zingen met mijn geest
en ook met mijn verstand

[Expositio evangelii secundum Lucam]

Vertaald, ingeleid en van
aantekeningen voorzien door
Peter Eijkenboom S.J.,
Fried Pijnenborg S.J. en
Hans van Reisen

 DAMON

Inhoud

Inleiding	11
Op zoek naar Ambrosius	11
Werken van Ambrosius	14
Uitleg van het evangelie volgens Lucas	16
Ambrosius - een globale levensschets	18
Eén bisschop en drie keizers: het bisschopsleven van Ambrosius politiek belicht	21
- Ambrosius en Gratianus	21
- Ambrosius en Valentinianus II	23
- Ambrosius en Theodosius I	26
Het einde nabij?	28
De uitleg van het Lucasevangelie nader bezien: het bisschopsleven van Ambrosius pastoraal belicht	29
Spanningen met de joden	29
Spanningen met de arianen	31
Gemeenschapszin	33
Het evangelie volgens Lucas	35
Bronnen voor commentaar	38
Jezus Christus als bron en doel van bijbeluitleg	43
Verscheidenheid in bijbeluitleg	44
Invloed van de expositio	46
Achtergrond en uitgangspunt van de vertaling	46
Tot slot	47
Literatuur	49
Praktische informatie	50
Gebruikte afkortingen	50
Gebruikte afkortingen literatuurverwijzingen	52

Zingen met mijn geest en ook met mijn verstand	53
Voorwoord	55
Boek 1 (Lucas 1,1-25)	62
In dienst van het Woord	62
Zacharias en Elisabet: in zwijgen gehuld	72
Boek 2 (Lucas 1,26-3,22)	89
Stralend begroet	89
Vol vreugde	100
De stilte verbroken	104
Kind in de kribbe	107
Heilig voor de Heer	117
Vervuld van wijsheid	120
Het Woord krijgt stem	122
De welbeminde	132
Boek 3 (Lucas 3,23-38)	141
Van mensenkind tot Zoon van God	141
Uit verlangen naar recht: Tamar	150
Een voortreffelijke vrouw: Ruth	159
De vrouw van Uria: Batseba	163
Een afgedankte kruik: Konjahu	166
Een passend aantal voorgeslachten	170
Boek 4 (Lucas 4,1-5,11)	175
Op de oceaan van hemels handelen	175
Naar de woestijn	178
Als profeet in eigen stad	195
De eerste man en de eerste vrouw genezen	202
In het net bevrijd	207
Boek 5 (Lucas 5,12-7,28)	212
Aangeraakt en toegesproken	212
Wie anders vergeeft zonden dan God alleen?	216
Een tollenaar bekeerd	218

De genade werkt ook op sabbat	225
De hand die geneest	228
Bidden om hulp	229
De schatkamer van Gods wijsheid: de zaligsprekingen	231
Gierige rijken in het bijzonder aangespoord	240
Het extra van de liefde	242
Christus' voorschriften in de praktijk gebracht	246
Weggeroepen van het gapende graf	248
De grootste uit vrouwen geboren	250
Boek 6 (Lucas 7,29-9,26)	263
Kinderen van de wijsheid	263
Teken van stille liefde	267
Ware verwantschap	277
Storm rond de stuurman	278
Legioen is mijn naam	279
De dochter van Jairus en de bloedvloeiing van de vrouw	283
Gast in huis, God in huis	287
Woestijngangers gevoed	289
U bent de Christus	300
Boek 7 (Lucas 9,27-16,15)	310
Wie mag bestijgen de berg van de Heer?	310
Als sluwe vossen	319
Als lammeren tussen wolven	327
Zo Vader, zo Zoon	336
Christus wordt uw naaste	336
Marta en Maria	341
Voor wie klopt, zal worden opengedaan	343
De ware Geest: een werkzame kracht	345
Het teken van Jona	347
De lamp van het geloof	348
Schone schijn?	349
Als een mus op het dak	352
Heilig, heilig, heilig de Heer	355
Van God is de aarde en al wat zij draagt	357
Vuur gaat voor Hem uit	361

De Galileeërs en het bloed van de offerdieren	374
De vijgenboom in de wijngaard	374
De kromgebogen vrouw gaat vrijuit	380
Als een mosterdzaadje	382
Als zuurdesem in bloem	387
Wie laat zich uitnodigen?	392
Het teruggeroepen schaap, de teruggevonden drachme en de teruggekeerde zoon	396
Intermezzo: de dagloners van de barmhartige vader	400
Terug naar de Vader van de teruggekeerde zoon	403
Één is er God de Heer	409
Boek 8 (Lucas 16,16-19,27)	412
Niet ieder huwelijk komt van God	412
Lazarus en een rijke man	417
Broederlijk berispt	421
De diepgewortelde moerbeiboom	424
Wij zijn maar gewone knechten	426
Het rijk van God en de dag van de mensenzoon	426
Laat de kinderen bij Mij komen	438
Wat moet ik doen om eeuwig leven te bezitten?	442
Zicht op Jezus	451
Gekregen talent niet begraven	454
Boek 9 (Lucas 19,28-20,40)	457
De kleren uitgespreid	457
Voor geen geld te koop	463
De geloofsgemeenschap als de wijngaard van de Heer	465
Aan de keizer wat de keizer toekomt	470
Christus vervult de wet van het zwagerhuwelijk	472
Boek 10 (Lucas 20,41-24,53)	474
Hoe is Christus de Zoon van David?	474
Als de tijd ten einde loopt	476
De man met de waterkruik	491
Het perspectief van de getrouwen	493
Vol verdriet in de hof	496

Overstelp mij met de kussen van je mond	499
Wie oren heeft, die hore	500
Door Petrus verloochend	502
Door Judas verkocht	510
Onder het oordeel van de mensen	512
Het vonnis voltrokken	515
De schepping ontroerd	524
De vrouwen uit Magdala	532
De mannen in Jeruzalem	540
Registers	549
Register op bijbelteksten	549
Register op apokriefe bronnen	585
Register op klassieke schrijvers	585
Register op kerkelijke schrijvers	586
Register op joodse schrijvers	586

Inleiding

De stad Milaan ligt dichtbij de zuidflanken van de Alpen aan de noordwestelijke zijde van de Povlakte. Al eeuwenlang profiteren de bewoners van die gunstige ligging op de kruising van belangrijke handelswegen tussen bestemmingen aan de koude en de warme zijde van het Midden-Europese hooggebergte. De stad vormde een cruciale schakel in de verbindingen van West-Europa met de Donauvallei, het Balkangebied en verder naar Klein-Azië en het Midden-Oosten.

Bezoekers van het huidige Milaan worden vroeg of laat getroffen door het belangrijkste ontmoetingspunt in het centrum van de stad. Zodra het weer het enigszins toelaat, fungeert het domplein nog altijd als een antiek forum. Mensen van allerlei slag ontmoeten elkaar op deze plek: mannen voeren verhitte discussies, vrouwen wisselen de laatste nieuwtjes uit, rijken flaneren er in de laatste mode, armen scharrelen er hun kostje bij elkaar, jongeren flirten met leeftijdgenoten en kinderen ontdekken hier een reusachtig speelplein. Het geroezemoes van al die mensen overstemt het gemotoriseerde verkeer in de wijde omgeving. En dat alles onder het toezien van de honderden heiligen die op evenzovele pinakels de imposante buitenkant van de kathedraal sieren. Zij hebben daar hun eigen forum, tientallen meters hoger tussen hemel en aarde.

Op zoek naar Ambrosius

Alle heiligen bovenop de dom lijken het straatleven beneden in de gaten te houden. De Milanezen zelf beschouwen één heilige in het bijzonder als de patroon van hun stad: Ambrosius, die hier bisschop was van 374 tot aan zijn dood in 397. Samen met Hieronymus in Betlehem (347-419/20), Augustinus in Hippo Regius (354-430) en Gregorius de Grote in Rome (540-604), hoort hij tot de vier belangrijkste kerkvaders van het westen. Wie hem wil ontmoeten, kan verschillende wegen bewandelen.

De eerste mogelijkheid is om vanaf het domplein de enorme kathedraal binnen te lopen en bij binnenkomst door het westportaal meteen

op zoek te gaan naar een trap omlaag. Deze leidt naar de opgravingen die daar in 1943 en in 1960-62 zijn uitgevoerd. Onder de huidige dom en het domplein bevinden zich de overblijfselen van de *basilica* van de heilige Tecla. De bouwgeschiedenis van deze bisschopskerk gaat terug tot aan de eerste helft van de vierde eeuw. Ambrosius leidde hier de eredienst in een ruimte van 67,3 x 45,3 meter. Daarin konden zich op zon- en feestdagen wel 3000 gelovigen verzamelen. Dat lijkt veel, maar toch kan het katholieke aandeel in die tijd op een totale stadsbevolking van ongeveer 130000 inwoners niet groter worden geschat dan 2,5 procent. De basilica had het formaat van de huidige Sint-Jan-van-Lateranenbasiliek in Rome.¹ De opgravingen geven ook toegang tot de achthoekige doopkapel uit dezelfde tijd, waarin Ambrosius in de paasnacht van 25 april 387 zijn befaamde doopleerling Augustinus onderdompelde. Al word je je nergens als onder de domkerk zo goed bewust van de plek waar Ambrosius bisschop was, je komt hier over hemzelf niet zoveel te weten.

Vanaf het domplein is er nog een andere weg naar Ambrosius mogelijk. Daarvoor wandel je ruim twintig minuten in westzuidwestelijke richting tot aan de rand van de oude stad. Langs drukke straten en pleinen van het moderne centrum beland je uiteindelijk in een rustige volkswijk vol nauwe straatjes en steegjes. Enkele meters onder het huidige straatniveau ligt daar plotseling de *basilica Sant'Ambrogio*. Hoewel de buitenkant er middeleeuws uitziet en de afzonderlijke onderdelen ervan worden gedateerd tussen de achtste en twaalfde eeuw, is de kerk zelf het resultaat van Ambrosius' persoonlijke initiatief. De kerk kwam onder zijn episcopaat tot stand in de jaren 379-386 en was oorspronkelijk bedoeld om er de

1 Vgl. SATTERLEE 2002, 116 en 299-304. Volledige bibliografische informatie van belangrijke literatuurverwijzingen waarin alleen auteursnaam en jaartal staan vermeld, vindt men in de literatuuroverzichten.

Naast deze zogeheten *basilica maior* bestond er ook een *basilica minor*. Van deze kerk vermoedt men dat op de overblijfselen ervan in de achtste eeuw de Santa Maria Maggiore is gebouwd. Ook deze *basilica minor* of *basilica vetus* fungeerde in Ambrosius' tijd als bisschopskerk. Het gebruik van een dubbele kathedraal in één stad schijnt vanuit Constantinopel overgewaaid te zijn naar heel Lombardije. In dit verband wordt verwezen naar Pavia, Bergamo, Brescia en Verona. Het gebruik had een praktisch aspect doordat de kleine basiliek in de winterperiode werd gebruikt en de grote in de zomer; sommige geleerden vermoeden echter ook liturgische motieven: het ene gebouw verwijst dan naar de zichtbare, het andere naar de onzichtbare wereld, naar de kerk op aarde en naar die in de hemel, naar de vervolgte en naar de triomferende geloofsgemeenschap.

Voorwoord¹

[1] Nu ik aantekeningen begin te maken bij het evangelieboek van de heilige Lucas, waarin hij het leven en de werken van de Heer op zijn manier naging en ordelijk op schrift stelde, vind ik dat ik eigenlijk eerst iets moet zeggen over de stijl van de evangelist. Hij schrijft namelijk in de stijl van een geschiedschrijver. De Heilige Schrift slaat het onderricht in wereldse wijsheid weliswaar niet zo hoog aan,² omdat dat minder op inhoud berust en meer opgesmukt is met mooie woorden. Maar toch kunt u als u in de Schrift op zoek gaat naar de vormen die wereldse lieden zo bewonderen, daar die vormen ook in vinden.

[2] Het zijn immers drie dingen die de wijsgeren van de wereld voor meer dan voortreffelijk houden: de drievoudige wetenschap die zich bezighoudt met de natuur, het zedelijk handelen en het redelijk denken.³ Die drieslag hebben wij ook al in het Oude Testament kunnen opmerken.⁴ Waarop duiden de drie putten - de put van het beschouwen, de put van de overvloed en de put van de eed - anders dan op de drievoudige kracht die al bij de aartsvaders aanwezig was?⁵ De put van het beschouwen is die van het verstand, omdat het verstand het geestelijk zien verscherpt en het

1 De vertaling is op basis van de kritische tekstuitgave door M. ADRIAEN, *Expositio evangelii secundum Lucam* in: *Corpus Christianorum Series Latina 14: Ambrosii Mediolanensis Opera 4*, Turnhout 1957, 1-400.

2 Vgl. 1 Kor 1,17-25.

3 Deze indeling ontleent Ambrosius aan het gedachtegoed van Plato (428/7-348/7). Plato verdeelde de wijsbegeerte in drieën: in de ethiek staan vragen over het menselijk handelen centraal; in de fysica denkt men na over de oorzaken en gevolgen van de wereld om ons heen; en in de metafysica is het menselijk denken zelf uitgangspunt voor reflectie. Vgl. Sextus Empiricus, *Adversus mathematicos* 7,17,40; Cicero, *Academica posteriora* 1,5,19-21; Apuleius, *De dogmate platonis* 1,3 en Augustinus *De civitate Dei* 8,4.

4 Vgl. Gn 26,15-33 en Ambrosius, *De Isaac et anima* 20-22.

5 De aartsvaders Abraham, Isaäk en Jakob hebben alledrie putten laten graven. Gn 21,25-30 verhaalt over de put die door Abraham werd geslagen en Joh 4,6 en 12 bericht over een Jakobsbron bij Sichar in Samaria. Natuurlijk dienen de verschillende putten om de lichamelijke dorst van mensen en dieren te lessen. Maar Ambrosius leest in deze verhalen ook een verwijzing naar de ziel die dorst naar God. De putten worden zo bronnen van genade. Het is de verdienste van de aartsvaders dat zij meerdere putten

innerlijk oog reinigt. De put van de overvloed is die van het zedelijke handelen, omdat Isaäk het heldere water van de onbedorven geest vond, toen de vreemdelingen - vertegenwoordigers van het lichaam met zijn fouten - het veld ruimden. Goed gedrag doet het zuivere in iemand opborrelen. Sociaal gerichte goedheid, waarbij men zichzelf beperkingen oplegt, betekent overvloed voor anderen. De derde put, die van de eed, is de put van de kennis over de natuur. Die bevat zowel de fysica als de metafysica. Isaäk legt een krachtige verklaring af en zweert met God als getuige. Daarom omvat hij ook het goddelijke: de Heer van de natuur wordt als getuige voor zijn geloof aangeropen.

En de drie boeken van Salomo - Spreuken, Prediker en het Hooglied - wat laten die ons anders zien dan dat de heilige Salomo deskundig was in de drievoudige wetenschap?⁶ In Spreuken heeft Salomo geschreven over wat redelijk is en zedelijk juist. In Prediker over de natuur: dat alles wat op deze wereld is, ijdelheid der ijdelheden is en niets dan ijdelheid,⁷ omdat de schepping onderworpen is aan een zinloos bestaan.⁸ In het Hooglied schreef Salomo over verbazingwekkende en zinnige dingen: in het Hooglied stroomt de liefde van het hemelse Woord ons hart binnen en wordt een heilig inzicht om zo te zeggen verenigd met ons denkvermogen. Zo komen er wonderbare geheimen aan het licht.

[3] U denkt toch niet dat het de evangelisten aan enige wetenschap heeft ontbroken? Sommigen van hen zijn met de verschillende soorten vertrouwd. Toch is ieder afzonderlijk uitmuntend in een bepaald soort.

hebben laten slaan: zij vergroten daarmee het aantal genadebronnen en vergemakkelijken zo de levenstocht voor de dorstige ziel op weg naar God. De waterputten zijn voor Ambrosius ook beeld van de diepte van het verstand, waaruit wij de waarheid kunnen putten en waarmee wij tot diep inzicht komen. Van echt zien of beschouwen is bijvoorbeeld sprake bij de put waar Hagar de engel van de Heer mocht aanschouwen (Vgl. Gn 16,7-14) en bij de put waar Jakob zijn vrouw Rachel leerde kennen (Vgl. Gn 29,1-14). Volgens Ambrosius liet Isaäk met behulp van de put, die symbool is van het ware inzicht, de putten graven waarvan sprake is in Gn 26. De put van de overvloed verwijst naar de put van Gn 26,22 omdat daarover geen strijd ontstond tussen de dienaren van Isaäk en de herders van Gerar en daar dus een voorbeeld van goed gedrag zichtbaar werd. De put van de eed verwijst naar Gn 26,23-32: deze put gaf pas water nadat Isaäk en Abimelek met elkaar onder ede een verbond hadden gesloten.

6 Vgl. *De Isaac* 23 en *Expositio in Psalmum* 118,1,3.

7 Vgl. Pr 1,2.

8 Vgl. Rom 8,20.